

Kommunikation, relation og meningsproduktion:

Forholdet mellem prædikant og kirkegænger

Af Marianne Gaarden, cand.theol., Ph.d.-stud. ved Faculty of Arts, Aarhus Universitet, ansat ved Pastoralseminariet i Aarhus

Kirkegængernes oplevelse af prædikenen er i høj grad afhængig af oplevelsen af prædikanten. Det viser både denne kvalitative undersøgelse og en større amerikansk undersøgelse. Fra et lutherske-evangelisk perspektiv er kirkegængernes fokus på præsten problematisk, og de empiriske resultater kan enten afvises som u-evangeliske eller udfordre til fornyet overvejelse af den teologiske tradition. Jeg argumenterer for en udvidet forståelse af den teologiske tradition, fordi mening ikke kan overføres i prædikenen fra prædikant til kirkegænger. Prædikenen skal i stedet forstås som en subjektiv meningsproduktion hos den enkelte kirkegænger med udgangspunkt i det relationelle forhold, der opstår mellem kirkegænger og prædikant.¹

Hvorfor skal der prædikes?

Hvorfor skal der prædikes i gudstjenesten? Det var det første spørgsmål, jeg stillede præsterne i interviewene. Hvorfor ikke bare læse teksten op, men hvorfor netop prædike? Fordi, svarede præsterne, 'at evangeliet skal forkyndes, så det høres, men teksterne kan være svære at forstå. Derfor kan prædikenen hjælpe tilhørerne med at åbne teksterne ved at være formidlingsleddet mellem den bibelske tekst og menigheden.'² En af præsterne

¹ Nærværende artikel er en del af en erhvervs-Ph.d.-afhandling i samarbejde med Folkekirkens Institut for Præsteuddannelse, der er inspireret af internationale kvalitative undersøgelser. Ad empirisk vej søger jeg at bidrage med viden til udformningen af en ny kommunikationsteologisk forståelse af prædikenbegivenheden. Via kvalitative interviews, udformet og gennemført efter principper udformet af Steinar Kvale, med både 29 kirkegængere og fem præster fra meget forskellige menigheder undersøges tilhørernes interaktion med prædikenen. Interviewene er gennemført i en landsbykirke i Midtjylland, en kirke i et åbent statsfængsel, en stor bykirke i hovedstaden, en mindre bykirke i Nordsjælland samt en provinskirke i Nordjylland, hvorfra gudstjenesten blev radiotransmitteret, hvorfor nogle af interviewpersonerne er radiolyttere. Præsten præsenterede efter prædikenen mig som præst og interviewer, og fortalte om undersøgelsen og muligheden for at deltage. De interviewede personer vidste derfor intet om projektet, inden de lyttede til prædikenen. Efter gudstjenestens afslutning fik menigheden udleveret et stykke papir med følgende tre interview-spørgsmål: 1. Hvad oplevede du i gudstjenesten? 2. Hvad hørte du i prædikenen? 3. Hvad gjorde prædikenen ved dig? Det var muligt at krydse af, hvorvidt man ønskede at deltage i et interview af ca. en times varighed, som tog udgangspunkt i de tre spørgsmål. Inden kirkegængerne forlod kirkerummet, havde de skriftligt besvaret spørgsmålene. Alle deltagere i undersøgelsen meldte sig frivilligt, og alle der meldte sig, blev interviewet enten samme dag eller inden for de første par dage efter gudstjenesten. Interviewene er blevet transskribering, kodet og analyseret efter inspiration af grounded theory, (først formuleret af Barney Glaser og Anselm Strauss i *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for qualitative research*, 1967). Det er en induktiv metode til udvikling af teori, der er funderet i empiriske data, systematisk indsamlet, kodet og analyseret (Glaser, 1998).

² Udsagnet er en kondenseret udgave af svarene fra de fem medvirkende præster, markeret med enkelt citationstegn'. Andre steder anvendes direkte citater fra interviewene, hvilket markeres med citationstegn''.

sagde, fordi ”Jesus selv har sagt det”, og ”fordi ordet blev kød og tog bolig iblandt os, og så blev det igen et ord, der skal forkyndes, et kerygma, så selvfølgelig skal det forkyndes.”³

Ja selvfølgelig skal der forkyndes. Spørgsmålet kan virke absurd, for prædikenen har jo altid været en del af hele kirkens historie, og man har igennem tiden diskuteret, *hvad* der skulle prædikes. Fokus har været rettet mod prædikenens teologiske indhold, hvilket har været homiletikkens kerneområde. Fra begyndelsen af 1970’erne, hvor nyere amerikansk homiletik gjorde sin indflydelse gældende i en dansk kontekst⁴, har man også spurgt til, *hvordan* man skulle prædike, men ikke *hvorfor* – det er jo selvindlysende.

Forkyndelsen af evangeliet er konstituerende for det kirkelige embede (CA, artikel 5). Martin Luthers argument for skriften som øverste autoritet, *sola scriptura*, indebærer en grundforestilling om, at Gud selv meddeler sig i sprogets form. Det bibelske belæg stammer fra Romerbrevet 10.17, ’troen kommer af ordet, der høres’. Derfor har en traditionel protestantisk forståelse af prædikenen bygget på den antagelse, at tilhøreren selv interagerer med Guds ord i og gennem prædikenen. Denne forestilling var det bærende paradigme i opgøret med pavedømmets patentering af den rette udlægning af teksten, som Luther mente, stod i vejen for menneskets direkte forhold til Gud. Prædikantens opgave har derfor været at ’forkynde Guds Ord rent og purt’, som alle præster har skrevet under på i præsteløftet, hvilket traditionelt set har inkluderet en tolkning om, præsten ikke selv må stå i vejen for evangeliet. Så selvfølgelig skal der prædikes i gudstjenesten – det er jo forudsætningen for troen. Spørgsmålet kan derfor synes overflødigt.

Ikke desto mindre er svarene vigtige, fordi de vidner om de grundantagelser, præsten forudsætter: hvilken rolle han/hun ser sig selv som prædikant og hvilket bibelsyn, gudsbillede, subjektivitetsforståelse og kommunikationsteori, der forudsættes. Netop disse grundantagelser har afgørende betydning for, *hvad* og *hvordan* præsten prædiker. At skulle forkynde ’Guds ord rent og purt’ kan nemt foranledige en forståelse af prædikenen som en-vejs kommunikation, hvor en aktiv prædikanten kan overføre evangeliets budskab til en passiv tilhører.

³ Af hensyn løfte om anonymitet, er der ikke kildeangivelse på præsternes udsagn.

⁴ I slutningen af 1960’erne og begyndelsen af 70’erne skete et paradigmeskifte i amerikansk homiletik, kaldet ’The New Homiletic’. Bevægelsen var udtryk for en større empirisk sensitivitet. Resultatet var en bred vifte af forskellige homiletiske udtryksformer, som dog samledes om en ting, ønsket om at inddrage menighedens reception aktivt. (For en gennemgang se Sanne Thøisens Ph.d.-afhandling, 2005, *Dialog undervejs. Mundtlighed, retorik og imagination i nyere amerikansk homiletik*. En parallel udvikling fandt sted i en tysk kontekst, men det er primært den amerikanske homiletik, jeg refererer til i denne artikel.

Forudsætningen for denne tankegang er imidlertid, at sproget forstås som et objektivi-
t middel, der kan overføre et budskab, som prædikant og tilhører forstår på samme måde.
Ambiguiteten i sproget er ophævet, og det antages, at prædikant og tilhører har den
samme semantiske forståelse af ord og begreber som fx 'nåde', 'Helligånd' eller 'Gud'.
Sproget er reduceret til et transportmiddel af prædikenens indhold, som eksisterer
uafhængigt af sproget. Tilhørerne betragtes som passive modtagere, hvis eneste handling
består i en personlig afgørelse for modtagelse eller afvisning af 'Guds ord', som
formidles via prædikenen.

Den empiriske vending, der har kendetegnet den praktiske teologi siden slutningen af
1960'erne, satte fokus på menigheden og påvirkede homiletikken i retning af en mere
tilhører-orienterede prædiken.⁵ Den internationale homiletik og i særdeleshed den
amerikanske bevægelse, kaldet The New Homiletic, har i integrationen af tilhørernes
perspektiv flyttet fokus fra *hvad*, der skulle prædikes, til *hvordan*, der skulle prædikes.
Interessen samlede sig om prædikenens performative karakter fremfor den informative
dimension. Det resulterede i en bred palet af forskellige bud på prædikenens
udformning.⁶ Trods forskellige perspektiver på prædikenens forberedelse og udformning
er bidragsyderne til The New Homiletic enige om at afvise transfermodellen, der antager
at overførsel af information er mulig.⁷

Prædikanten kan ikke blot iføre sig en gummihandske og fiske dagens budskab op af
prædiken-teksterne og uden et personligt fingeraftryk overføre det til menigheden.
Transfermodellen er udtryk for en kompleksitetsreduktion af kommunikation i
prædikenen. Derfor har nyere homiletik igennem de sidste årtier søgt efter en alternativ
kommunikationsteori, som kan implementeres i prædikenarbejdet. Nærværende artikel
ønsker at bidrage til denne kommunikationsteori og med en forståelse af, hvordan
interaktionen med prædikenen fungerer set fra en empirisk synsvinkel.

⁵ Forudsætningen for denne udvikling er den sprogfilosofiske udvikling, *The linguistic turn*, og opgøret med
den forestilling, at sproget er et transparent medium til at formidle tanker, og hvis primære funktion er at
beskrive en objektiv virkelighed.

⁶ Betydningsfulde bud var den induktive kommunikationsstrategi, hvor tilhørerne via små anekdoter føres
frem til egne personlige erkendelser (Craddock); i en prædikenstruktur opbygget i 'moves' (Buttrick); med
en bevidst inddragelse af tilhørernes imagination ved brug af et poetiske og narrative sprog (Troeger);
udformet i en klassisk retorisk stil med stor sans for sammenhængen mellem form og bibelsk indhold
(Long); og senest inddragelsen af andre end prædikantens indflydelse på prædikenens udformning
(McClure).

⁷ Opgøret med transfermodellen findes også eksplicit formuleret flere steder i en nordisk kontekst: Nielsen
(2004), Sundberg (2004), Thøisen (2005) og Lorensen (2012).

Oplevelsen af prædikanten har indflydelse på oplevelsen af prædiken og gudstjenesten

Det luthersk-evangeliske embedssyn er karakteriseret ved en skelnen mellem præstens person og dennes funktion. Det er ikke prædikantens retoriske begavelse eller personlige tro, der er afgørende for, hvorvidt menigheden i forkyndelsen hører og bevæges af Guds ord, det beror udelukkende på ”Helligånden, der virker tro, hvor og når det behager Gud” (CA § 5). Der skelnes således mellem prædikants person og dennes prædiken, og fokus rettes mod sidstnævnte. Det afgørende er ikke prædikantens person, men dennes forkyndelse.

I den empiriske virkelighed var der imidlertid en klar tendens til at oplevelsen af prædikanten og prædiken samt hele gudstjenesten flød sammen, og distinktionen mellem person og funktion var elimineret eller helt fraværende. Hvor en distinktionen mellem person og forkyndelse var opretholdt i interviewene, var fokus rettet mod præstens person, og ikke mod forkyndelsen. For det første og mest iøjnefaldende karakteristika ved alle interviewene var, at kirkegængerne talte om prædikanten, når de blev bedt om at forholde sig til gudstjenesten og prædiken. At det var meget markant fremgår alene af det faktum, at det var kirkegængerne selv, der bragte præsten som homiletisk emne ind i interviewet. Selvom det ikke indgik i det oprindelige undersøgelsesdesign, talte kirkegængere spontant om deres oplevelse og vurdering af præsten.⁸ Det var primært oplevelsen af præsten i den pågældende gudstjeneste, der blev evalueret, men også konkrete erfaringer med andre præster og opfattelsen af præster i almindelighed blev inddraget i interviewene.

Det var et gennemgående træk i næsten alle interviewene, at oplevelsen af præsten var central for kirkegængernes villighed til at lytte til og være i dialog med prædiken. Det var markant, at kirkegængernes sym- eller antipati med præsten havde afgørende betydning for, om de var lydhøre eller lukkede af for prædikantens ord. En 80 årige pensioneret mand, der havde været menighedsrådsformand i 40 år, udtrykte det rammende:

”Jamen øh... jeg kan godt sige, at hvis ikke jeg har, hvad skal jeg sige – sympati for dem, der holder prædiken, så kan den være lige så god, så gør det ikke indtryk på mig.”

Oplevelsen af sym- eller antipati havde afgørende indflydelse på, hvorvidt kirkegængerne var lydhøre for prædikantens udefrakommende ord. De anvendte udtryk, ”åben og

⁸ I det samlede gennemsnit brugte kirkegængerne 17 % af interviewene til at tale om præsten.

modtagelig” eller ”lukke i” og ”stå af”, vidnede om, at det var præsten som person og menneske, de interviewede forholdt sig til, som denne 46 årig kvinde:

”Og så kender jeg xxx [præsten] godt, og så er man meget åben og modtagelig også, [...] Altså jeg synes jo, hun [præsten] er en dejlig person, som virkelig indbyder til, at man skal lytte og holde af hende.”

Oplevelsen af præsten havde for mange kirkegængere primat over oplevelsen af den holdte prædiken. Det blev understreget af det faktum, at prædikenen i tilhørernes øre kunne være uforståelig, for lang eller på anden måde en negativ oplevelse, uden dette påvirkede deres positive oplevelse af præsten. ”Jeg kan faktisk vældig godt lide ham”, sagde en 44 årig kvinde ”så jeg kan godt tilgive ham, at han holdt en lang prædiken”. En negativ oplevelse af præsten satte også fortegnet for oplevelsen af prædikenen: ”Alt i mig havde jo bare have modsagt ham”, sagde en 65 årig kvindelig tilhører, der udtrykte antipati for en præst, ”fordi der kan da ikke komme noget glæde ud af ham”. Så hvad enten kirkegængerne udtrykte sym- eller antipati for præsten, satte det fortegnet for modtagelsen af prædikenen.

For at indhente baggrundsinformation om kirkegængernes deltagelse i gudstjenesten spurgte jeg indledningsvist om, hvorfor de var i kirke. Jeg antog, at det ville afføde svar, der vidnede om, hvorvidt de tilhørte kernemenigheden, var dåbsgæster, kun lejlighedsvis kom i kirken eller noget helt andet. Intentionen var at undersøge interviewpersonens motivation, for-forståelse, holdning til kirken og forudsætninger for at deltage i gudstjenesten. Spørgsmålet om tilstedeværelse i kirken medførte imidlertid mange svar, der vidnede om præstens prægnante betydning for kirkegængernes gudstjenesteoplevelse. Mange af de interviewede, refererede således til præsten, da de indledningsvist blev bedt om at begrunde deres tilstedeværelse i kirken, som denne 79 årig mandlige pensionist:

”Ja, der var jeg i tvivl, om jeg skulle gå i xxx kirke, eller jeg skulle gå her. Men så syntes jeg, det er et stykke tid siden, jeg har hørt xxx (præsten), [...] Og det er også her, jeg kommer mest, [...] fordi jeg kan godt lide mennesket xxx (navnet på præsten), og også godt lide hans prædikener.”

Kirkegængerne pegede på præsten i rollen som prædikant, og i samme sætning vurderede han præsten som person – kan lide/ikke lide – hvilket var et gennemgående træk i interviewene. På lignende vis begrunde mange kirkegængere deres tilstedeværelse i kirken ved at knytte an til præsten, som for manges vedkommende eksplicit blev forbundet med prædikenen. Nogle gav udtryk for, at det var et bevidst tilvalg af en prædikant, mens andre gav udtryk for, at det var et bevidst fravalg af en anden

prædikant.⁹ Inden jeg nåede at sige noget, indledte den før citerede kirkegænger selv interviewet ved at fortælle om sit fravalg af en anden præst:

”Da han [en anden præst] så skulle holde prædikenen over min kone der, så... ja han vidste dårligt nok, hvem han skulle begrave, han sagde næsten ikke et ord om min kone. Og så satte han spørgsmålstegn ved opstandelsen til en begravelse! Det synes jeg alligevel var groft nok. Det kan man gøre i en almindelig samtalediskussion, men det skal ikke diskuteres ved en begravelse. Så bestemte jeg, der skal jeg ikke høre til.”

Bemærkelsesværdigt var det, at kirkegængerne generelt ikke satte deres tilstedeværelse i kirken i relation til deres tro, men til præsten. Kun én kirkegænger, en 32 årige mand, der afsonede en dom i et statsfængsel, forbandt gudstjenestedeltagelsen med sin tro, men dette knyttede han også til oplevelse af præsten. På spørgsmålet om, hvorfor han var i kirke svarede han:

”Fordi jeg... altså jeg ved ikke, om jeg tror på Gud, men jeg tror på en højere magt i hvert fald, fordi hun [præsten] giver noget, som ikke nogen andre har givet.”

At oplevelsen af præsten farvede oplevelsen af gudstjenesten og prædikenen blev yderligere understreget, da spørgsmålet handlede om, hvad kirkegængerne havde oplevet i gudstjenesten. Her forholdt mange kirkegængerne sig eksplicit til præsten, mens andre kirkegængere evaluerede præsten, da de blev spurgt om, hvad de havde hørt i prædikenen. Det var således meget iøjnefaldende, at distinktionen mellem prædiken og gudstjeneste på den ene side og præstens person på den anden side stort set ikke eksisterede i kirkegængernes oplevelsesverden.

Det kan dog have øget kirkegængerne fokusering på prædikantens person, at de i gudstjenesten efter prædikenen blev informeret om projektet, og i den forbindelse blev oplyst om, at jeg som interviewer var præst. Var jeg eksempelvis blevet præsenteret som organist, er det muligt, at kirkegængerne i højere grad ville have forholdt sig til musikken i gudstjenesten.¹⁰ Ligeledes kan det have påvirket de interviewede personer, at

⁹ For de indsatte i statsfængselet var muligheden for at vælge anden præst ikke aktuel. Kirkegængerne i landsbykirken i Midtjylland talte heller ikke om tilvalg eller fravalg af præst. Det var kun kirkegængerne fra by-kirkerne i hovedstaden og Nordsjælland samt provinskirken i Nordjylland, der begrundede deres valg af kirkegang med valg af prædikant.

¹⁰ Til sammenligning begrundede kun to kirkegængere deres tilstedeværelse i kirken ved at henvise til den musikalske udøvelse, idet én sagde, at hun kom for at høre sin datter synge i kirkekoret, og en anden for at høre det ny-renoverede orgel.

menigheden fik at vide, at undersøgelsen handlede om deres oplevelse af gudstjenesten og prædikenen.

Den personlige samtale med mig som interviewer synes også at være befordrende for de personlige ytringer om præstens person. Det samme var også tilfældet ved telefoninterviewene med radiolyttere, som ikke havde forhåndskendskab til præsten, og som heller ikke var blevet præsenteret for mig som person i kirken, også de talte om deres umiddelbare oplevelse af præstens person. Hvorimod de skiftlige svar, som jeg fik i forbindelse med rekrutteringen af informanter, ikke vidnede om den samme personfokusering. Den mundtlige interviewsituation synes at invitere til en fortrolig snak om oplevelsen af præsten.

I interviewene var der ikke indikationer på, at kirkegængerne i deres oplevelsesverden fokuserede på præstens funktion fremfor præstens person, nærmere omvendt. Men der var indikationer på, at få kirkegængere af teologiske grunde forsøgte at fastholde fokus på præstens funktion, hvilket gav problemer. Eksempelvis gav en kvindelig radiolytter i et af de indledende forsøges interview udtryk for, at hun generelt ikke brød sig om prædikener i gudstjenesten.¹¹ På mit spørgsmål om hvorfor, svarede hun, at hun og manden altid endte med at diskutere præstens person efter gudstjenesten, hvilket jo var helt forkert, 'for det handler jo ikke om præstens person, men om Guds ord'. Teologisk skelnede hun mellem en guddommelig og en menneskelig agens i prædikenen. Hendes klassiske evangelisk-lutherske teologi harmonerede ikke med hendes personlige erfaring, hvor oplevelsen af præstens person havde primat over hendes oplevelse af selve gudstjenesten.

Det er altså evident, at distinktionen mellem præstens funktion og præstens person, hvor det afgørende er funktionen i den traditionelle evangelisk-lutherske forståelse af forkyndelsen, ikke stemmer overens undersøgelses empiriske virkelighed.

Prædikantens ethos

Det er ikke overraskende fra et retorisk synspunkt, at prædikanten spillede så afgørende en rolle for menighedens oplevelse af prædikenen og gudstjenesten. Talen ikke kan adskilles fra taleren, form og indhold hænger sammen, og det gør prædikant og prædiken altså også for nutidens kirkegængere. Indsigten er ikke ny. Allerede for 2500 år siden skrev Aristoteles:

”Overbevisning skabes gennem talerens karakter (ethos), når talen holdes på en sådan måde, at den gør talerens person troværdig. Vi stoler nemlig mere og med større beredvillighed på, hvad anstændige mennesker siger, og dette gælder

¹¹ De indledende forsøgs interviews er ikke transskriberede.

generelt i alle situationer, men aldeles afgjort dér, hvor der ikke foreligger vished, men er levnet plads for tvivl.” (Aristoteles).¹²

Aristoteles formulerede de tre appelformer i retorikkens ’persuasio’, og argumenterede for at ethos-appellen er den stærkeste af de tre til at skabe overbevisning.¹³ Dette er blevet underbygget af empiriske undersøgelser i det tyvende århundrede: Eksempelvis skriver den amerikanske retorikforsker James C. McCroskey (1997):

”Of all the aspects of classical rhetorical theory, the one that has the greatest support from modern empirical research is the theoretical importance of ethos in rhetorical communication. Almost without exception, experimental studies have demonstrated the power of ethos.”¹⁴

Amerikanske homiletikere med rødder i bevægelsen The New Homiletic applicerede, uden en systematisk teologisk refleksion, retorikkens tre appelformer på prædikengenren, og argumenterede dermed indirekte for prædikantens betydning. (Hogan & Robert 1999). Det affødte efterfølgende en teologisk diskussion, hvor forfatterne blev anklaget for pelagianisme af den dialektisk inspirerede teolog, James F. Kay (2003).¹⁵ Diskussionen kredsede efterfølgende om det aristoteliske begreb ’persuasio’, idet den logiske slutning fra Kay’s synsvinkel synes at være, at det i givet fald måtte være prædikantens retoriske evner eller personlighed, der er forudsætningen for troen. Det er imidlertid ikke prædikanten, der kan skabe overbevisning med sine ord eller ved sin personlighed – det kan kun Gud selv, lød kritikken.

At prædikantens personlighed tillægges helt afgørende betydning for forkyndelsen er imidlertid ikke en ny tanke i en nordamerikansk kontekst. I en forelæsning på Yale i 1877 sagde Phillips Brooks:

¹² Aristoteles i *Retorik*, bog A II stk. 4. Endvidere hævder han, at ethos-appellen har en stærkere gennemslagskraft end pathos og logos-appellen. I bog B I stk. 5 beskriver han de tre ting, der gør, at en taler virker overbevisende, som klogskab, moralsk karakter og velvilje over for tilhøreren.

¹³ Persuasio (græsk: πειθω), ’at overbevise’, definerer hos Aristoteles retorikkens bestemmelse, og bygger på den antropologiske grundantagelse, at mennesket er et persuasivt væsen, der lader sig påvirke af ord.

¹⁴ McCroskey har udbygget Aristoteles ethos definition ved at differentiere mellem ’internal’, ’derived’ og ’terminal’ ethos, svarende til oplevelsen af taleren før, under og efter talen. James C. McCroskey: *An Introduction to Rhetorical Communication*, p. 87.

¹⁵

James Kay, ”Reorientation: Homiletics as Theologically Authorized Rhetoric” *The Princeton Seminary Bulletin* XXIV, no 1 (2003)

“What then is preaching, of which we are to speak? It is not hard to find a definition. Preaching is the communication of truth by man to men. It has in it two essential elements, truth and personality. Neither of these can it spare and still be preaching. The Truest truth, the most authoritative statements of God's will, communicated in any other way than through the personality of brother man to men is not preached truth.” [...]” The truth must come really through the person, not merely over his lips, not merely into his understanding and out through his pen. It must come through his character, his affections, his whole intellectual and moral being.” (Brooks, 1891)

Brooks bemærkelsesværdige understregning af betydningen af prædikantens personlighed understøttes af det empiriske materiale. Man kunne måske forvente, at prædikantens køn, alder og anciennitet i embedet eller udseende havde indflydelse på kirkegængerens oplevelse af præsten, men der var imidlertid ingen af de interviewede, der berørte disse emner direkte. Spørgsmålet om køn, blev kun indirekte omtalt af en enkelt kirkegænger, der sagde, at nogle fra menigheden havde løst sognebånd til nabopræsten, da sognet fik ny kvindelig præst. Kirkegængerne udsagn om præsten samlede sig derimod om to karakteristika ved præsten, nemlig hans/hendes *attitude*, *autenticitet*, mens teologisk viden var underordnet disse to egenskaber. Kirkegængernes oplevelse af præstens personlige attitude over for dem blev omtalt af mange. Hvorvidt præsten oplevedes som autentisk, herunder var i overensstemmelse med sin egen tro, var også et gennemgående tema, kirkegængerne selv tog op.

Præstens personlige attitude over for menigheden

Mange af de udsagn kirkegængerne brugte, kan samordnes under præstens personlige holdning til menigheden. Afgørende var det, at kirkegængerne oplevede, at præsten var åben og dem velvillig stemt. Kirkegængernes syntes at tolke præstens holdning til dem ud fra forskellige parametre, som kropssprog, en for kirkegængerne forståelig sprogbrug og en ikke dømmende holdning.

Et hyppigt parameter var, hvorvidt kirkegængerne oplevede præsten som venlig og imødekomende tolket ud fra nonverbale udtryksformer som kropssprog og øjenkontakt. Eksempelvis sagde en 44-årig kvinde, der ikke kunne koncentrere sig om prædikenen, som hun syntes, var for lang, at hun godt kunne lide prædikanten, fordi han ”forsøgte at smile og have øjenkontakt og være menneskelig bagved præstekåben.” En 44-årig mand aflæste prædikantens positive holdning til menigheden i hendes ”kropssprog, øjenkontakt og brug af billedsprog.”

Et andet parameter var hvorvidt præsten formulerede sig på en for kirkegængerne forståelig måde. En 69 årig menighedsrådsformand udtrykte det sådan:

”Altså jeg kan godt lide, at det er en øh... det bliver sagt på en – hvad skal man sige – en folkelig måde, altså så alle kan forstå det. Der er nogle, der kan bevæge sig i nogle snirkler, som simpelthen er uforståelige for menigmand, man skal næsten være præst for at forstå det, tror jeg. Det bliver man jo træt af at sidde og høre på[...] fordi altså det er jo klart, der er nogle præster, der virker meget forlæste (griner).”

Præstens teologiske viden var overraskende ikke et emne, kirkegængerne talte så meget om. Når kirkegængere tog emnet op, var det interessant, at nok blev teologisk viden værdsat, men det var underordnet ønsket om at forstå prædikenen på et kognitivt niveau, hvilket selvsagt er forudsætningen for kirkegængernes interaktion med prædikenen. Flere kirkegængere kom med lignende ytringer, for hvis ”præsterne taler, som om det er til en flok, der har læst teologi på universitetet, så lukker man jo af. Og så, så får man ikke noget udbytte,” som en 60 årige kvindelig kirkegænger sagde. Kirkegængerne ville gerne have teologisk vidende prædikanter, men helt afgørende var det altså, at denne viden blev formidlet på en måde, så kirkegængerne kunne forstå det. Bemærkelsesværdigt var det også, at ønsket om teologisk viden var underordnet oplevelsen af prædikantens personlighed og velvillighed over for kirkegængerne.

Et tredje vigtigt parameter var, at præsten ikke var fordømmende over for sin menighed, og at kirkegængerne ikke følte, at der blev talt ned til dem. De indsatte i kirken i det åbne statsfængsel understregede alle vigtigheden af, at præsten ikke dømte dem. Nogle af informanterne indledte selv interviewet med at fremhæve dette som en af begrundelserne for, at de var i kirke. En 52-årig mand sagde:

”Jamen jeg kan godt lide det. Ja (pause). Der er noget stemningsfuldt over det på en eller anden måde, og jeg kan godt lide rummet. Det har også selvfølgelig meget at gøre med, at det er xxx [navnet på præsten], er præst.[...] Hun er meget levende på mange måder og ikke så fordømmende med den der løftede pegefinger.”

Det var evident at præstens ikke-dømmende holdning til kirkegængerne i fængselet, var meget afgørende for deres tilstedeværelse i kirkerummet og deltagelse i gudstjenesten. Kirkegængere uden en fængselsdom talte imidlertid også om prædikantens manglende fordømmelse. Prædikanten ”ville sige noget væsentligt, uden at dømme på forhånd”, sagde eksempelvis en 68-årig kvindelig radiolytter. En anden vinkel på, hvorvidt præsten oplevedes som dømmende, var præstens måde at håndtere urolige børn i kirkerummet.

Autenticitet og personlig tro

Iøjnefaldende var det, at ordet autoritet ikke dukkede op en eneste gang i interviewene, og der var heller ikke ytringer, der vidnede om, at præstens ydre autoritet spillede nogen nævneværdig rolle i kirkegængernes bevidsthed. Interviewene vidnede derimod om, at

modet eller evnen til at være sig selv, at personligt engagement og nærvær samt integritet i forhold til egen tro, som hyppigt blev fremhævet, var vigtige karaktertræk hos præsten – alle kvaliteter, der kan samles i begrebet autenticitet. At præsten ”er sig selv”; ”bruger sig selv”; ”er ægte og ærlig”; ”er nærværende”; ”står bag sine ord”; ”ikke spiller en rolle som i et teater”, men ”er menneskelig bagved præstekåben”; ”tør stige ned fra prædikeskolen” og tør ”være privat uden at være personlig”, var nogle af de udtryk kirkegængerne brugte om oplevelsen af prædikantens autenticitet.

Bemærkelsesværdigt var det, at ønsket om autenticitet kom fra kirkegængere med meget forskellig baggrund, jyder som sjællændere, og strakte sig fra den unge pige til den ældre mand, fra den uuddannede til professoren og fra den kirkefremmede til den kirkevante. Autenticitet blev bredt efterspurgt og værdsat uanset alder, køn, kirkeligt tilhørsforhold, uddannelsesmæssig baggrund eller livsomstændighed.

En anden faktor, der synes at have påfaldende indflydelse på kirkegængernes oplevelse af prædikantens autenticitet, var præstens personlige tro. Teologisk har der været tradition for ikke at betragte præstens personlige tro som et relevant homiletisk emne.¹⁶ En genuin (dialektisk) teologisk position vil hævde, at præstens skal bedømmes på sin forkyndelse og ikke på sin tro, men fra et empirisk perspektiv synes de to forhold altså uløseligt forbundet. Det var nemlig vigtigt for kirkegængernes interaktion med prædikenen, at prædikanten stod bag sine ord og havde integritet i forhold til sin egen tro.

En 60 årig mand bragte spørgsmålet om præstens personlige tro på banen i begyndelsen af interviewet: ”jeg kan godt lide at høre præster, som siger noget, som jeg kan mærke, selv tror på det.” Konsekvenserne for denne kirkegænger var, at ’han følte sig personligt tiltalt i prædikenen’. Det var et gennemgående karaktertræk, at kirkegængerne kommenterede deres oplevelse af præstens personlige tro, fordi det påvirkede deres egen indre dialog med prædikenen. Der var med andre ord et reciprok forhold mellem prædikantens personlige tro, som kom til udtryk i prædikenen, og så kirkegængernes interaktion med prædikantens ord.

Bemærkelsesværdigt var det som nævnt, at det generelt ikke var afgørende for kirkegængerne, at de selv delte prædikantens tro, men at præsten selv troede på det. ”Han troede på det, han stod og sagde [...] det var ægte nok,[...] det skal jo ikke bare være en, der står, og holder en akademisk forelæsning,” sagde en 65 årige kvinde, der lyttede til den radiotransmitterede gudstjeneste, og fortsatte med en kritisk analyse af prædikantens prædiken, hvis teologi hun ikke delte. Dvs. at også den kritiske kirkegænger efterspurgte

¹⁶ Spørgsmålet er under denne artikels tilblivelse blevet aktualiseret af debatten, der har fulgt i kølvandet på et menighedsråd, der har søgt efter en ”troende” præst.

autenticitet. Kirkegængernes opmærksomhed var generelt ikke kun rettet mod præstens ord, men mod prædikantens personlige forhold til sine egne ord, og kirkegængerne vurderede positivt, at der var overensstemmelse mellem egen tro og prædiken.

Dette fænomen trådte tydeligt frem i flere af interviewene, hvor kirkegængerne selv ledte samtalen ind på Grosbøll-sagen, (præsten, der forårsagede en mediestorm ved offentligt at give udtryk for, at han ikke troede på en skabende og opretholdende Gud.) Det interessante i interviewene var imidlertid, at det ikke primært var præstens teologi, der faldt kirkegængerne for brystet, men derimod præstens manglende autenticitet. Eksempelvis sagde en 77 årig kvindelig kirkegænger:

”Helt ærligt, en der står og siger, ’jeg tror på Gud fader den almægtige’, hvis man samtidig mener, at ’Gud er en gammel nisserøv, væk med ham’. Så mener jeg, man er en hykler,[...] hvis man ikke tror på det. Jeg giver ikke meget for det. [...] ..så vil jeg ikke komme i hans kirke.”

Anfægtelsen udsprang af, at præsten i kirkegængerens øre sagde én ting, men troede på noget andet. De øvrige, der omtalte sagen, gav på lignende måde udtryk for mishag ved oplevelsen af manglende overensstemmelse mellem præstens tro og hans ord. Var præsten ikke autentisk i forhold til sin egen tro, så brugte kirkegængerne udtryk som, at prædikenen var ”lige gyldig”, ”spild af tid” og at de som tilhørere ”lukkede i”.

Det empiriske materiale indikerede på den måde, at præstens personlige tro indirekte havde betydning for kirkegængernes gudstjenesteoplevelse. Præstens personlige tro var ikke et spørgsmål om graden af tro eller fromhed, men et spørgsmål om at præsten skulle være tro mod sin egen tro. Gudstjenestedeltagerne afkodede prædikantens troværdighed i forhold til hans prædiken, og det, der primært blev efterspurgt, var ikke en bestemt teologi eller et bestemt fromheds udtryk, men altså overensstemmelse mellem tro og udtryk. Præstens integritet var med andre ord en vigtig for kirkegængernes interaktion med prædikenen. Det var således et gennemgående træk i kirkegængernes omtale af prædikanten, at de på forskellige måder efterlyste autenticitet.

Prædikantens teologiske ståsted, faglige baggrund og viden havde ganske vist betydning for kirkegængerne, men det var ikke udtalt og betydningen var ikke entydig. Nogle kirkegængere foretrak, at prædikanten var på linje med deres teologi. Det blev ekspliciteret formuleret i relation til en præst, der i sin prædiken tilkendegav at han tilhørte Indre Mission. En 91-årig kvindelig radiolytter sagde: ”Jeg oplevede, at præsten var helt på linje med min mening.” Der var imidlertid en tendens til, at det var det vigtigere for kirkegængerne, at prædikanten var i overensstemmelse med sin egen tro, end med deres tro. Synspunkter i prædikenen, der ikke harmonerede med kirkegængerens, blev for de fleste kirkegængere blot anledning til, at de formulerede deres egen teologiske forståelse som en indre respons på prædikantens forståelse. Det

betød nødvendigvis ikke en afstandtagen til præsten eller en manglende villighed til at interagere med prædikenen.

Forhåndskendskab til præsten

Hvorvidt kirkegængerne kendte præsten i forvejen, havde i interviewene ikke betydning for vægtlægningen prædikantens ethos. For de kirkegængere, der ikke havde forhåndskendskab til præsten, var spørgsmålet om prædikantens ethos også afgørende. Eksempelvis kendte seks radiolyttere ikke præsten i forvejen, men også de talte om deres oplevelse af prædikanten: han ”er dybt troende selv, det kan man mærke” eller ”han var selvsmagende og selvgod.” En 44-årig far til et dåbsbarn sagde, at gæsterne ”diskuterede prædikenen meget,” hvorefter han begrundede det med, at ”præsten havde sådan en karisma,” og nogle af gæsterne havde ”været helt vilde med ham” og andre havde ”oplevet ham som lidt skræmmende”. Dåbsfaren udsagn vidnede om, at det ikke var prædikenen men prædikanten, der havde været genstand for samtalen efter kirketid. Udefrakommende kirkegængerne, der ikke kendte præsten i forvejen, vurderede også præstens person ud fra de samme kriterier om attitude og autenticitet, som de faste kirkegænger.

Alligevel synes kendskab til præsten at have afgørende indflydelse på kirkegængerne valg af kirke. De prioriterede nemlig gudstjenesten hos den præst, de kendte og kunne lide, frem for den præst de ikke kendte, og derfor ikke vidste, om de kunne lide. Mange talte om deres forhåndskendskab til præsten som afgørende for deres valg af gudstjenestedeltagelse. ”Jeg vidste, at jeg kendte xxx [præsten]. Det ville ikke sige mig noget at tage ind i en tilfældig kirke,” sagde fx en 80 årig fast kirkegænger. Andre kirkegængere talte om, at de ikke havde fået noget ud af prædikenen, men at de kendte og kunne lide præsten.

Derved tegner der sig et tydeligt mønster i kirkegængernes udsagn om gudstjenesten og prædikenen, nemlig at oplevelsen af præstens personlighed har primat over oplevelsen af den konkrete prædiken og gudstjeneste. I interviewene er der ikke indikationer på, det modsatte skulle være tilfældet, at præstens person ikke er væsentlig for gudstjenesteoplevelsen. Men der er variationer i den betydning kirkegængerne tillægger prædikantens ethos. I nogle interviews synes præstens funktion som prædikant at flyde sammen med præstens person, mens en distinktion spores mere eller mindre markant i andre interviews, tydeligst hvor kirkegængerne har forhåndskendskab til præsten. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at hvor der skelnes mellem person og forkyndelse, var fokus ikke rettet mod forkyndelsen, men mod præstens person – empirisk evident men teologisk problematisk.

Empiri og teologi er ude af takt

Den luthersk-evangeliske skelnen mellem person og funktion og det teologiske argument for at fokus rettelig bør være på præstens funktion, modsvares altså ikke umiddelbart af den empiriske virkelighed. Forudsætningen for den teologiske tænkning er som nævnt en distinktion mellem en guddommelig og en menneskelig handlende agens i prædikenen. Belægget hentes i en traditionel evangelisk-luthersk forståelse af prædikenen: ”For gennem ordet og sakramenterne som midler skænkes Helligånden, der virker tro, hvor og når det behager Gud, hos dem, som hører evangeliet” (CA 5). Det kan derfor aldrig være den enkelte præsts personlige ansvar, evner eller sproglige begavelse, der er afgørende for, om tilhørerne kommer til tro. Det kan udelukkende bero på Gud selv. Derfor er det teologisk problematisk, at prædikanten tilskrives så stor en betydning, når det er Gud selv, der er handlende agens i prædikenen.

Det er den samme problematik den kvindelige radiolytter, der ønskede at afskaffe prædikenen i gudstjenesten, var stødt på, fordi hendes erfaring ikke harmoner ikke med hendes teologi. Empirien går ikke i takt og teologien, og mon ikke det spejler et grundlæggende problem i Den Danske Folkekirke: *at kirkens teologi ikke harmonerer med folkets erfaring*, hvilket giver problemer for en kirke, der er folkets. Man kan forsøge at afvise kirkegængernes erfaringsverden med den rette teologiske tænkning, og hævde at tænkningen har forrang for erfaringen.¹⁷ Men man kan også sætte tænkning og erfaring i dialog, og søge efter konstruktive måder at nytænke og reformulere en teologi for kommunikationen i prædikenen, der inkluderer den empiriske virkelighed, og jeg vælger at gøre det sidste.

Indbygget i den teologiske forståelse af prædikenen som ’Guds Ord’ ligger sat på spidsen en (vrang-)forestilling om, at præsten som ’neutralt medium’ kan videreformidle ’Guds ord’, som på en objektiv og entydig måde er præsenteret i de bibelske tekster, til en passivt lyttende menighed, hvis eneste aktiv består i at beslutte sig for eller afvise Guds ord. Der er mange præmisser i denne forståelse, der forudsættes, men som ikke udfoldes, blandt andet den implicite kommunikations teori.

Det er The New Homiletics’ force, at den eksplicit har afsat transfermodellen og i stedet indsat nye kommunikationsteorier, hvor tilhørerne på forskellig vis tillægges en aktiv rolle. Prædikenen kan ikke ”fortsat være informationsmeddelelse eller dogmatisk belæring, men må opfattes som en performativ diskurs, der forsøger at ’gøre det, den siger’,” (Thøisen 2005). Indeholdt i denne kommunikationsstrategi er en subjektivitetsforståelse, hvor tilhørerne ikke betragtes som passive modtager af et budskab, men forstås som aktive individer, der selvstændigt bidrager til at skabe mening i

¹⁷

Det er en diskussion, der er lige så gammel som Platons opstilling af ideernes verden som ophøjet over fænomenernes verden.

det hørte. Til trods for integrationen af dette antropologiske udgangspunkt i *The New Homiletic*, er det forholdsvis begrænset med den teologiske refleksion over prædikantens betydning for den individuelle meningsproduktion. Der findes ganske vist forskellige bud på prædikantens rolle, som fx vidnet, der bevidner hvad han har hørt og set i teksterne (Long, 1989, Florence, 2007), historiefortælleren, der inviterer tilhørerne på en rejse igennem fortællingerne til deres egne 'aha-oplevelser' (Craddock), og den klassiske budbringer/herold (hos dialektisk inspirerende homiletikere som fx Kay).¹⁸

Et nyere og anderledes bidrag, der blander sig i debatten, er den amerikanske homiletiker Charles L. Campbell og den sydafrikanske homiletiker, Johan Cilliers, der udfolder prædikantens rolle som narrens (the fool). I en bog skrevet i fællesskab (*Preaching Fools. The Gospel as a Rhetoric of Folly*, 2012) argumenterer forfatterne udførligt for at prædikantens rolle er at forstå som narrens, der er karakteriseret ved ydmygelse, latterliggørelse og afmagt, hvilket underminerer den klassiske retoriske væglægning af prædikantens ethos. Derved peger de både på prædikantens eklatante betydning for forkyndelsen, og fratager samtidig prædikanten alt magt over kommunikationen i prædikenbegivenheden.

Den amerikanske diskussion har dog primært kredset om formkrav til prædikenen, hvor især den induktive prædikenstil (mest i 70'erne og 80'ernes USA med en 10-20 års forskydning herhjemme) normativt er blevet fremhævet for sin anti-autoritære stil. Argumentet har været, at prædikanten skulle detroniseres fra sin højthævede autoritative prædikenstol, så tilhørerne kunne fritstilles til selv at drage sine egne konklusioner. Implicit i dette argument ligger imidlertid stadigvæk forestillingen om, at prædikanten *har magt* til at styre tilhørernes reception, omend prædikanten ved sin induktive prædikenstil afgiver denne magt. Spørgsmålet er dog, om prædikanten overhovedet har mulighed til at styre receptionen, og om ikke netop den induktive prædikenstil stadigvæk bygger på en forståelse af kommunikationen, der har rødder i transfermodellen, hvor det antages at overførsel af information overhovedet er mulig. Det kræver en uddybende forståelse af, hvordan kirkegængerne lytter, og om prædikanten overhovedet har indflydelse på kirkegængernes modtagelse og forståelse af prædikenen, og i givet fald på hvilken måde.

Tag pølsen fra munden og skab mening i det hørte

18

Som en udløber af denne diskussion blev prædikantens identitet sat på dagsordenen, hvilket bl.a. resulterede i en paneldiskussion med otte amerikanske homiletikere, der hver gav deres bud på prædikantens rolle. Bidragene er samlet i bogen *Slow of Speech and Unclean Lips. Contemporary Images of Preaching Identity*, red. R. Reid, 2010.

En større amerikansk empirisk undersøgelse af prædikenreceptionen definerer i højere grad prædikenen som en interaktiv begivenhed, hvor tilhøreren aktivt selv skaber mening i det hørte i et dynamisk samspil mellem tilhører og prædikant. Denne opfattelse af kommunikationen i prædikenen understøttes og udbygges af den danske undersøgelse. Det empiriske materiale vidnede om, at kirkegængernes måde at interagere med prædikenen på i langt højere grad er at forstå som subjektiv meningsproduktion end som overførsel af information.

Prædikenen, eller nærmere fragmenter af prædikenen blev hørt og forstået i forhold til kirkegængerens personlige referenceramme. Det hørte blev i en indre dialogisk proces konverteret til tilhørers egen kontekst og først i sin nye udformning implementeret i kirkegængernes hukommelse, som den 'prædikenen', de efterfølgende i interviewet refererede til. Denne prædiken var ikke overraskende meget anderledes end den prædiken, præsten holdt.

Typisk huskede informanterne fragmenter af prædikenen, ofte blandet med andre indtryk af gudstjenesten og tanker og associationer, som det hørte eller oplevede havde aktiveret. De mange indtryk blev klippet og sat sammen på nye måder, der gav mening i forhold til den enkeltes livssituation. Nogle gange blev ordene helt fjernet fra prædikenens semantiske forståelsehorisont og importeret til en anden, så ordene forandrede deres oprindelige betydning. Præstens intention og personlige mening med sin prædiken blev ikke overført til kirkegængerne, men ny mening blev produceret hos tilhørerne. Ikke sjældent mistede ordene i prædikenen den semantiske betydning, prædikanten havde tillagt dem, mens nye betydningslag opstod i tilhørers tolkning af det hørte.

Kirkegængernes tanker kredsede om deres egen liv-situation, og interaktionen med prædikenen var situeret i den enkelte tilhørers eget livstema. Prædikenen var som et møde med udefrakommende og fremmede ord, der kunne fremprovokere tankerrækker, hvor nye betydningsdannelser kunne opstå. De udefrakommende ord forstyrrede tilhørers egne forforståelse og tankebaner, og i mødet med det fremmede, kunne nye erkendelser og indsigter opstå – som nogen gange var ganske langt fra prædikantens egen intention med sin prædiken. Det var imidlertid signifikant, at de fleste kirkegængere gerne ville forstyrres i deres tankebaner af de fremmede ord, fordi det var befordrende for deres personlige meningsproduktion.¹⁹ Det der stod tilbage i kirkegængernes erindring

¹⁹ Kun i et enkelt tilfælde gav kirkegængerens udtryk for stor frustration over at blive forstyrret i sine tankerækker, fordi prædikanten ikke som forventet udlagde teksten på samme måde som kirkegængerens selv. Andre kirkegængere var også uenige med prædikanten, uden det forårsagede frustration. 'Forstyrrelsen' af prædikantens fremmede tankeunivers, blev primært anledning, til en kritisk dialog, som forårsagede en formulering af kirkegængernes egen forståelse og udlægning af teksten.

var ikke så meget, hvad prædikanten havde sagt og ment, men hvad prædikantens ord havde bevirket hos dem, og de tanke- og associationsbaner, som det havde aktiveret.

Forkyndelsen som subjektiv-meningsproduktion kan illustreres med følgende eksempel. En af de interviewede præster prædikede 5. søndag efter påske over Joh 16,23-28 (første tekstrække), hvor der i evangeliet-teksten bl.a. står: ”Beder I Faderen om noget i mit navn, skal han give jer det. Indtil nu har I ikke bedt om noget i mit navn. Bed, og I skal få, så jeres glæde kan være fyldkommen.”

Prædikanten indledte sin prædiken med ganske kort at fortælle et lille folkeeventyr om manden, der fik tre ønsker. Det første brugte han til at ønske sadlen fast på hovedet af sin irriterede nabo. Hjemme over middagen fortalte han konen om de tre ønsker, og hvordan han havde brugt det første. Konen brokkede sig så meget, at manden brugte det andet ønske, til at få pølsen til at sidde fast i munden på hende. Det tredje ønske måtte han så bruge til at få ophævet de to første. Prædikanten lavede så en overgang til, hvor let vi kan komme til at gøre både andre og os selv fortræd, hvis vi får alt, hvad vi beder om. Derefter talte prædikanten om det forhold, at vi ikke altid får, hvad vi beder om, og udlagde efterfølgende, hvordan Jesu ord om bøn skal forstås.

En interviewet 60-årig kvinde sagde, da hun blev spurgt om, hvad hun havde hørt i prædikenen, at det havde været meget tankevækkende for hende, ”at man kan bede om noget, man bag efter skal rette op på”. Derefter dvælede hun ved: ”at mange gange så bruger mennesker det, at stoppe en pølse i munden på folk, i stedet for at få talt ud om tingene”. Hun vendte tilbage til temaet ’at få talt ud om tingene’ flere gange i interviewet, og på et tidspunkt sagde hun, at hun ”rent faktisk havde prøvet det selv”. Derefter fortalte hun om en erindring fra hendes arbejdsliv, hvor hun efter længere tids frustration over sin chef endelig en dag havde ”taget pølsen fra munden”, så de kunne få talt ud om tingene.

Interviewet kan kalde smilet frem, men der var noget meget arketypisk over den associerende måde, hvorpå kirkegængerens skabte sin egen mening i det hørte ved at konvertere prædikantens fremmede ord til sin egen forståelses horisont. Kirkegængerens tankegang kredsede om hendes egen situation, ’udfordringen ved at få talt ud om tingene’, og interaktionen med prædikenen var situeret i dette specifikke livstema. Nok havde hun hørt mere af prædikenen, men det var kun et enkelt lille fragment, ’at tage pølsen fra munden’, hun var i dialog med. Det kirkegængerens huskede, var ikke, hvad prædikanten havde sagt og ment, men hvad prædikantens ord havde gjort ved hende og de associationer, som prædikenen havde aktiveret.

Selv mente prædikanten, at menigheden sikkert ville huske folkeeventyret, og at de ville høre de ting, som de kunne ’binde op til deres eget liv”, når hun (prædikanten), talte om, hvad bøn er. De interviewede i menigheden huskede ganske rigtigt alle folkeeventyret og det, de kunne binde op på deres eget liv, men for den 60 årige kvinde, var det ikke en

begrebslig forståelse af, hvad bøn er, men hendes livstema med at få talt ud om tingene. Prædikantens forståelse og intention med sin prædiken lod sig ikke overføre til kirkegængernes forståelsesverden, tilhørerne skabte deres egen mening i dialog med det hørte. I det her refererede tilfælde gav kirkegængerer ikke udtryk for, at hun var bevidst om, at hun talte om sin egen meningsproduktion (ikke dermed sagt, at hun ikke var det). Andre kirkegængere derimod udtrykte eksplicit, at de var klar over, at de havde hørt noget andet, end det præsten havde sagt. Det afgørende var imidlertid ikke præstens ord, men kirkegængernes egen meningsproduktion skabt i dialog med en polyfoni bestående af fragmenter af prædikenen, prædikenteksterne, andre indtryk af gudstjenesten og de tanker og associationer, disse indtryk havde aktiveret.

Som illustreret understøtter min undersøgelse, at prædikenen er at forstå som en interaktiv begivenhed, hvor tilhørerne tænkte med i dialog med det hørte. Ved aktivt at medtænke sig selv skabte tilhøreren mening i det hørte, og denne meningsproduktion var selv sagt afhængig af prædikantens udefrakommende ord, men spørgsmålet er på hvilken måde. John McClure (en af de ledende homiletikere bag den større amerikansk empirisk undersøgelse) peger på et af de afgørende aspekter ved kommunikationen, når han skriver:

“The 'Listening to Listeners to Sermons Project' [...], discovered that sermon listeners hear more and hear better when they believe they can relate to their preacher in meaningful ways.” (McClure 2012)

I følge McClure er kirkegængernes oplevelse af *relation* til prædikanten afgørende for deres udbytte af prædikenen i den amerikanske undersøgelse. Det samme synes at være tilfældet i den danske undersøgelse.²⁰

Den reciprokke relation er afgørende for kirkegængernes meningsproduktion

Interviewene vidnede om, at det at lytte til en prædiken indebærer, at kirkegængerer tænker sig selv med i præstens fremmede tankeunivers ved at være i dialog med det

²⁰ Undersøgelsens induktive metode har betydet, at der (i modsætningen til den amerikanske undersøgelse) ikke har været et sæt af teoretiske udsagn eller analysekategorier i forvejen. Den rå empiri har dannet grundlag for de kategorier, der er opstået under kodnings- og analyse-processen, hvilket resulterede i, at uventede kategorier dukkede op. For eksempel ville det ikke give mening at kode interviewene efter, hvad kirkegængerne havde hørt af en konkret prædiken, da menigheden ofte havde hørt noget forskelligt. Derimod gav det god mening at kode interviewene efter måden, hvorpå kirkegængerne interagerede med prædikenen. I analysen af interviewene fremkom forskellige kategorier af dialogisk interaktion, en associerende, en kritisk og en kontemplativ måde at interagere med prædikenerne på. Analysen forfattet sammen med Marlene Ringgaard Lolesen, kan læses i artiklen ”Listeners as Authors in Preaching – Empirical and Theoretical Perspectives” på: www.homiletc.net

hørte. Aktiveret af mødet med de udefrakommende ord skaber tilhøreren sin egen subjektive mening i det hørte. Man kan sige at kirkegængerens på den måde er medforfatter til sin egen prædiken, der på den ene side er afhængig af de udefrakommende ord, og på den anden side er uafhængig af prædikantens intention. Resultatet er en tredje prædiken situeret i kirkegængerens erfaringsverden.

Prædiken forstået som subjektiv meningsproduktion, er afhængig af det relationelle forhold, hvori den bliver frembragt. For hvorfor selv være til stede i relationen, hvis den anden ikke er, eller hvis den anden ikke er åben og imødekommende? Når prædikanten i kirkegængernes optik var venlig, nærværende, engageret og stod bag sine ord, lyttede kirkegængerne og tænkte sig selv med, idet de aktivt forsøgte at skabe mening i det hørte. I det øjeblik præsten ikke var til stede i relationen, (hvilket opleves som mangelen på nærvær, autenticitet og integritet, eller som en påtaget kunstig rolle), forsvandt kirkegængerne også ud af relationen. Oplevelsen af en ægte og autentisk præst aktiverede en ægte og autentisk dialogisk respons hos tilhøreren selv. Det kan forklare, hvorfor oplevelsen af prædikantens attitude og autenticitet var så afgørende for kirkegængerne.

Relationen mellem kirkegænger og prædikant er altså fundamental for den subjektive meningsproduktion, som interaktionen med prædiken og gudstjenestens faciliteter. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at det samme også synes at være tilfældet den modsatte vej – påvirkningen i relationen var reciprok, for også præsterne var afhængige af menigheden. Interviewene med præsterne vidende nemlig om, at når kirkegængerne ikke var nærværende og opmærksomme, havde det en afsmittende virkning på det prædikanten. Der var en gensidig påvirkning i relationen. At menigheden var uopmærksom, støjende og fraværende kunne påvirke præsten og reducere hans engagement i sin egen prædiken. En 54-årig mandlig præst forklarede, at forskellige faktorer havde påvirket ham i prædikensituationen:

”..og så specielt børnene... øh.. at der ikke var den ro, som der plejer, det var en stressfaktor for mig. Og jeg kunne mærke, jeg var meget tekstbundet i min prædiken, som jeg normalt ikke er.[...] Jeg tror, folk de kan mærke det... et eller andet sted, de kan mærke, om man selv er med i det, man siger.”

Mange prædikanter kan sikkert genkende prædikantens oplevelse af selv at være fraværende, alt imens man distanceret læser den skrevne prædiken op fra manuskriptet uden selv at være stede i sine ord, (dvs. tanker og ord følges ikke ad). Ligesom kirkegængerne efterspurgte og værdsatte en nærværende og engageret prædikant, så var det også nemmere for præsterne at prædike for en opmærksomt lyttende menighed. Præst og menighed påvirkede hinanden gensidigt i den relation, hvor der tydeligvis kunne stå noget i vejen, så kommunikationen ikke lykkedes. En støjende, urolig og uopmærksom menighed stod i vejen, så præsten ikke kunne *mærke* sin menighed. Omvendt stod en

fraværende, selvhøjtidelig og u-autentisk præst i vejen for at menigheden kunne *mærke* sin præst.

I interviewene var det tydeligt, at også præsterne forstod deres forhold til menigheden som en relation, og de brugte de samme verber om den autentiske relation, som menigheden gjorde, ord som 'røre', 'bevæge' og 'mærke'. En 40-årig kvindelig præst fra en landsbykirke kom i interviewet ind på dette gensidige forhold i prædikenen, som hun relaterede til sin egen erfaring både som præst og som kirkegænger:

”Folk er lydhøre, det er de bestemt. [...] nu prædiker jeg også uden manuskript, og det tror jeg, at folk er glade for. [...] Det tror jeg, er en god måde at kommunikere med menigheden på. Det er meget vigtigt for mig også, at jeg kan mærke, hvor de er henne samtidig med.”

Det var vigtigt for relationen, at præsten kunne mærke menigheden. Omvendt var det også vigtigt at kirkegængerne kunne mærke præsten, hvilket 53-årig kvindelig kirkegænger udtrykte klart:

”.. han (præsten) har lige en tendens [...] til at snakke lidt pædagogisk [...]. Sådan faderlighed, ligesom om han lidt har en rolle, vil jeg sige, som i et teater. [...] men jeg synes, det er unødvendigt. Hvis han bare slappede fuldstændig af og ikke tænkte på, at han skulle være så meget præst, så var det rarere egentlig at mærke ham som almindeligt menneske. Jeg synes også, det er vigtigt at mærke præsten som person... og ikke bare et eller andet, der er proppet ind i en præstekjole.”

Både præster og kirkegængere fremhævede nødvendigheden af at kunne *mærke* hinanden, hvilket vidnede om relationens reciproke forhold. Det var vigtigt at kunne mærke hinanden gensidigt. En kunstig rolle, aflæst som en anderledes stemmeføring eller ”påtaget fromhed”, kunne blokere for den gensidige relation, der var afhængig af åbenhed og autenticitet begge veje. Den 40-årige kvindelige præst gav også udtryk for ønsket om autenticitet i rollen som kirkegænger:

”Jeg spilder min tid, og jeg keder mig [...], hvis folk de står med sådan en påtaget fromhedsstemme, hvor de taler på en helt anden måde, end de gør normalt, undtagen under meddelelserne, hvor de pludselig kan gøre sig fri af det.”

Autenticiteten var den afgørende præmis begge veje i relationen for at parterne kunne 'mærke' hinanden, hvilket synes at være forudsætningen for en velfungerende kommunikation. En 63 årige kvinde antydede indirekte, hvorfor oplevelsen af autenticitet var så afgørende for relationens reciproke forhold:

”Det synes jeg, et eller andet sted også er rigtig flot som præst, at hun [...] bruger sig selv [...] det er ligesom om, at det rører i hvert fald mere ved en, tror jeg.”

Når kirkegængerene brugte verbet *'rører'*, leder det tankerne hen på en relation mellem to mennesker, der kan røre ved hinanden. I et af forsøgsinterviewene formulerede en radiolytter det endnu mere prægnant, idet hun sagde, at når prædikanten sætte sig selv på spil og turde blive *rørt* af teksterne, så sætte hun også sig selv på spil og blev *berørt*. Hendes udsagn vidnede om, at der var en gensidighed i relationen mellem hende, prædikanten og teksten. Prædikenen kan forstås som en relationel defineret interaktion, hvor tilhøreren er afhængig af den andens investering i relationen, men hvor også en tredje instans formidlet via teksterne kan *berøre* og dermed interagere.²¹

Det empiriske materiale vidnede om, at subjektet, der lyttede og tænkte sig selv med i prædikenen, ikke var et individuelt, selvstændigt og afgrænset *'selv'*, men et selv, der i sin meningsproduktion var afhængig af de udefrakommende ord i den relation, det indgik i. På samme måde var det subjekt, der forkyndte, afhængig af det relationelle forhold, selvet indgik i. Det kalder på en nærmere undersøgelse af, både hvad det vil sige mere grundlæggende at være et menneske, at være et *'selv'*, og forståelsen af Gud som den handlende kraft, der via relationen kan berøre. Hvis selvet defineres relationelt, hvordan forstås Gud som handlende agens i dette relationelle forhold, hvori prædikenen produceres? Emnet er for omfattende til at blive behandlet i nærværende artikel, men i det følgende vil jeg lave et kort teologisk udblik.

Gud som relation

Når den empiriske virkelighed og den traditionelle evangelisk-lutherske forståelse af forkyndelsen ikke stemmer overens, kan kirkegængerens erfaringer enten afvises som u-evangeliske, (hvilket næppe forandrer deres oplevelse), eller den evangeliske-lutherske forståelse af forkyndelsen kan forkastes og sammen med en vital del af folkekirkens bekendelsesgrundlag. En tredje og mere konstruktiv mulighed på uoverensstemmelsen mellem teologi og empiri synes som tidligere nævnt at være en udvidelse og nytænkning af den traditionelle teologiske forståelse af forkyndelsen, så den også rummer og inkorporerer den empiriske virkelighed.

At præster skal forkynde *'Guds ord rent og purt'* har givetvis næret en forståelse af prædikenen som en-vejs kommunikation (transfer-modellen), hvor en aktiv prædikant

21

Forstås prædikenen på denne måde som en subjektiv-meningsproduktion, der er underlagt det relationelle forhold, den indgår i, kan man filosofere over de praktisk teologiske konsekvenser, herfor. Prøveprædikenen kan forstås ikke kun som en opvisning af præstens kommunikative evner og teologiske kompetencer, men også som en undersøgelse af, hvordan relationen gensidig påvirker præst og menighed. Kravet om egnethedsvurdering bliver også mere nuanceret, idet man ikke kan vurdere nogen uden om den relation, vedkommende skal indgå i. I præstens kompetence profil bliver spørgsmålet om evne til åbent og velvilligt at indgå i relationer ligeledes relevant.

skal/kan overføre sit budskab til en passiv tilhører, hvilket det empiriske materiale på ingen måde understøtter. Kommunikationen i prædikenen er nærmere at forstå som en reciprok relation, hvor subjektet producerer sin egen mening i dialog med de udefrakommende ord. I denne reciprokke relation mellem prædikant og tilhører opstår et tredje rum, hvor interaktionen med 'Guds ord' udfoldes.

Den sydafrikanske tidligere ærkebiskop Desmond Tutu beskriver den gensidige relation mellem mennesker med et afrikansk begreb 'ubuntu'. Han skriver:

"..., vi lever i et netværk af indbyrdes afhængighed med vores medmennesker og med resten af Guds skabninger. I Afrika kaldes erkendelsen af vores indbyrdes afhængighed ubuntu [...] Det er essensen af at være menneske. Det handler om det forhold, at min menneskelighed er indfanget i og uløseligt forbundet med din." (Tutu, 2004).

På dansk, engelsk, tysk, fransk, latin for den sags skyld (de sprog, der formidler vores teologiske tradition), findes der mig bekendt ikke et semantisk dækkende ord for begrebet 'ubuntu', som den sydafrikansk homiletikker Johan Cilliers uddyber på denne måde:

'Ubuntu' rather defines the individual in terms of relationships. It represents a sort of web of reciprocal relations in which subject and object are indistinguishable. Therefore not 'I think, therefore I am', but rather 'I participate, therefore I am'." (Cilliers, 2010).

Ophæves den hermetiske skelnen mellem subjekt og objekt, og rettes fokus i stedet mod relationen i kommunikationsprocessen, fordrer det en ny forståelse af de grundlæggende præmisser, der forudsættes i prædikenens teologi, herunder den implicite kommunikationsteori og subjektivitetsforståelse samt det forudsatte Gudsbegreb.

Forstås subjektet som et relationelt defineret 'selv', nærmere end et individuelt defineret 'selv', bliver relationen helt afgørende for den forkyndelse, hvori kirkegængeren ifølge en evangelisk-luthersk forståelse hører de ord, der skaber tro. Hvis den traditionelle prædikenforståelse, hvor Gud meddeler sig i sprogets form, skal opretholdes, må det indebære, at Gud er i relationen – eller Gud er relationen. Som skrevet i indledningen har disse grundlæggende antagelser, hvilken kommunikationsteori, vi forudsætter, hvordan vi forstår subjektet, og hvilket Gudsbegreb vi implicit opererer med, helt afgørende betydning for, *hvad* og *hvordan* vi prædiker.

Derfor skal der prædikes

Fra et teologisk perspektiv, skal der selvfølgelig prædikes i gudstjenesten, fordi evangeliet skal forkyndes, og fordi "troen kommer af ordet, der høres" (Rom 10.17). Kirkegængeren skal have mulighed for at interagere med prædikantens diskurs, for

derved at komme til tro, ”hvor og når det behager Gud” (CA 5). Prædikanten skal derfor ”forkynde Guds ord rent og purt, således som det findes i de profetiske og apostoliske skrifter og i vor danske evangelisk-lutherske folkekirkes symbolske bøger” (præsteløftet). Dette er traditionelt blevet tolket som om, præsten ikke selv må stå i vejen for evangeliet.

Fra en empirisk synsvinkel, skal der imidlertid prædikes i gudstjenesten fordi, prædikanten kan facilitere et rum, hvor kirkegængerne aktivt selv kan skabe mening i dialog med de udefrakommende ord. Prædikanten har ikke magt til at styre interaktionen og dermed kirkegængernes tro, men præsten har et ansvar for, hvordan han eller hun selv er til stede i relationen. Præsten kan være tro mod sin egen tro, sætte sig selv på spil og investere sig selv i den reciproke relation, hvor det er muligt at røre og blive berørt af det udefrakommende. Præsten kan komme til at stå i vejen i relationen, hvis han/hun ikke er sig selv (er autentisk).

Den markante forskel på en traditionel teologisk forståelse og en empirisk forståelse samles umiddelbart i opfattelsen af prædikantens person – præsten *må ikke selv stå i vejen for evangeliet*, og præsten *kan stå i vejen for relationen, hvori evangeliet kan forkyndes, hvis han ikke er sig selv*. Bagved de to synspunkter gemmer sig imidlertid to forskellige sæt ontologiske grundantagelser, som kan aflæses i forskellige kommunikationsteorier, subjektivitetsforståelser og Gudsforståelser.

Den traditionelle teologiske prædikenforståelse opererer med en kommunikationsteori, der forudsætter ’transfermodellen’, at overførsel af information fra subjekt til objekt er mulig, en subjektivitetsforståelse, hvor mennesket defineres som et individuelt og afgrænset ’selv’, og en forståelse af Gud som en transcendent objektiv sandhed, der er åbenbaret i de bibelske tekster. Disse grundantagelser harmonerer imidlertid dårligt med kirkegængernes ytringer om deres oplevelse af prædikenen. Skal vi opretholde prædikenens teologiske forståelse, at Gud er handlende agens i prædikenen og troen kommer af ordet, der høres, må disse tre ontologiske antagelser revideres og videreudvikles, hvis teologi og empiri skal gå i takt.

Den empiriske virkelighed vidner om en kommunikationsteori, hvor prædikenen forstås som en dialogisk interaktion, der aktiverer en meningsproduktion hos det enkelte subjekt. Subjektet er at forstå som et relationelt defineret ’selv’ nærmere end et afgrænset selv, der hele tiden tænker sig selv med i sin meningsproduktion. Subjektet kan ikke tænke på Gud, uden at tænke sig selv med. Dette peger igen frem mod en Gudsforståelse, hvor Gud er immanent i relationen. Det er derfor ikke nødvendigt at afskaffe hverken prædiken eller evangelisk-luthersk tradition for at få empiri og teologi til at stemme overens, men

det er nødvendigt at udvide og reformulere de grundantagelser den traditionelle prædiken teologi bygger på.²²

Litteratur:

Aristoteles, 1996: *Retorik*. København: Museum Tusulanums Forlag.

Brooks, Phillips, 1891: *Lectures on Preaching: The Yale Lectures on Preaching, 1877*. New York: E.P.Dutton & Company

Campbell, Charles L. & Cilliers Johan H, 2012: *Preaching fools. The Gospel as a Rhetoric of Folly*. Waco, Texas: Baylor University Press

Cilliers Johan H. 2010: "In Search of Meaning between Ubuntu and Into: Perspectives on Preaching in Post-apartheid South Africa" i "*Preaching. Does it make a Difference?*" *Studia Homiletica* 7. Kbh: Aros Forlag

Glaser, Barney G. 1998: *Doing Grounded Theory: Issues and Discussions*. Mill Valley: Sociology Press

Glaser, Barney & Strauss, Anselm, 1967: *The Discovery of Grounded Theory: strategies for qualitative research*. London: Aldine Transaction, (third edition 2008)

Hogan, Lucy Lind & Reid, Robert, 1999: *Connecting with the Congregation. Rhetoric and the Art of Preaching*. Nashville: Abingdon Press.

Kay, James F.: 2003 "Reorientation: Homiletics as Theologically Authorized Rhetoric" *The Princeton Seminary Bulletin* XXIV, no 1 (2003):

Kvale, Steinar, 1997: *InterView. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Kbh.: Hans Reitzels Forlag (1. udgave, 13. oplæg)

Lorensen, Marlene Ringgaard, 2012: *Preaching as a Carnavalesque Dialogue – between the 'Wholly Other' and 'Other-wise' Listeners*. København: Det Teologiske Fakultet, KU.

22

En nærmere analyse af disse emner udforskes i tre andre artikler af Ph.d.-projektet, som nærværende artikel er en del af. Prædikenen forstået som dialogisk interaktion udfoldes i en artikel "Listeners as Authors in Polyphonic Preaching - a Dialogue between an Empirical and a Theoretical Perspective" skrevet i samarbejde med Marlene Ringgaard Lorensen, cand. theol. Ph.d. og udgives 2013 på det amerikanske digitale tidsskrift *Homiletic*: www.homiletic.net

McClure & Allan et al., 2004: *Listening to Listeners: Homiletical Case Studies*. St. Louis, Missouri: Charlice Press.

McClure, John, 2012: <http://johnsmcclure.com/2012/08/02/its-not-about-you-or-is-it-self-disclosure-and-preaching/#comments>

McCroskey, James C., 1968: *An Introduction to Rhetorical Communication*. Boston: Allyn & Bacon (1997, 7.th.Edition)

Nielsen, Bent Flemming, 2004: *Genopførelser*. København: Anis Forlag.

Reid, Robert S., red. 2010: *Slow of Speech and Unclean Lips. Contemporary Images of Preaching Identity*. Eugene: Cascade Books

Sundberg, Carina, 2004: *Här är rymlig plats. Predikoteologier i en komplex verklighet*. Doktoravhandling, Karlstad University Studies

Thøisen, Sanne B., 2005: *Dialog undervejs. Mundtlighed, retorik og imagination i nyere amerikansk homiletik*. Ph.d.afhandling. Det Teologiske Fakultet, Århus Universitet

Tutu, Desmond, 2004: *Gud har en drøm. En vision om håb for vor tid*. Aschehoug Dansk Forlag A/S